

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 371.13

Марія Бикова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ САМОВИЗНАЧЕННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто сутність і взаємовплив понять самовизначення креативної особистості, комунікативність, творче спілкування, творчий потенціал. Проаналізовано підходи до визначень, структури, умови розвитку та критерії ефективності реалізації цих понять. Доведено, що самовизначення особистості є керованим процесом, а невід'ємну роль у цьому процесі відіграють такі якості, як творчий потенціал та комунікативність. Отже, пропонуються механізми педагогічної допомоги школярам у реалізації їхніх потенціалів, розкритті здібностей і задатків, що таким чином впливають на підвищення продуктивності процесу самовизначення.

Ключові слова: професійне та життєве самовизначення, самореалізація, креативність, творчий потенціал, саморозвиток, творче спілкування, педагогічна комунікація, комунікативність, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Самовизначення в житті має свої певні способи й інструменти реалізації. Щодня індивід розкриває себе в роботі, хобі, спілкуванні, захопленні тощо. Однак сьогодні головним і важливим інструментом, за допомогою якого максимально розкриваються потенції особистості, є творчість. Творчість – це незмінний атрибут діяльності індивіда. Вона має на увазі історично сформовану еволюційну форму активності суб'єктів, яка виражається в різноманітних видах діяльності й веде до формування особистості. Тобто, творча самореалізація особистості являє собою галузь застосування творчих потенцій суб'єкта і вироблення в нього усвідомленого, критичного ставлення до власної особистості.

Необхідність формування креативності в умовах сьогодення обумовлюється, по-перше, тим, що вона визначає продуктивну спрямованість та творчу індивідуальність особистості, складає базовий стрижень її орієнтації й самовизначення в житті; по-друге, є базовою детермінантою соціальної творчості; по-третє, містить у собі концептуальні принципи креативної освіти та виховання. Креативність як інтелектуально-особистісна створювальна категорія є невід'ємною складовою людської духовності й обдарованості, умовою свободи творчого самовизначення як на професійному поприщі, так і в загальножиттєвому сенсі. Креативність розглядається не як єдиний фактор, а як сукупність різноманітних творчих здібностей. Ми проаналізуємо дві найважливіші – творчий потенціал та комунікативність.

Аналіз актуальних досліджень. Будь-який вид творчості – це своєрідний процес становлення особистісного світогляду. У процесі творчої діяльності індивіди самостійно здобувають нові знання і прийоми

діяльності. Унаслідок набутого досвіду через таку діяльність у індивіда відбувається формування емоційно-ціннісного ставлення до власної особистості й до дійсності, що його оточує. Індивід досягає певного ступеня творчої самореалізації особистості, застосовуючи творчий потенціал і висловлюючи свою творчу сутність.

Творчий потенціал є відмінною рисою істинно творчої, креативної особистості. Розкриття сутності поняття «творчий потенціал особистості» неможливо без вивчення потенційних і актуальних характеристик цілісної особистості. Згідно з дослідженнями Б. Г. Ананьєва, Т. І. Артем'єва, В. Г. Асееєва, А. А. Матюшкіна, М. М. Муканова, Я. А. Пономарьова, С. Л. Рубінштейна, Д. Н. Узнадзе, Є. Д. Шукурова та ін., основна думка полягає в тому, що людина характеризується не тільки в реальному функціонуванні, але і в потенційному проектуванні та перспективності. Динаміка й розвиток креативності виступають як діалектичний процес переходу потенційного в актуальне рефлексування на підставі ретроспекції та моделювання перспектив. Потенційне моделювання забезпечує прогнозування за можливістю передбачення й варіативності втілення. У здійсненні даної продуктивної діяльності реалізується і накопичується творчий потенціал особистості. Реалізація творчого потенціалу в інноваційній діяльності неодмінно пов'язана з механізмом внутрішньої активності суб'єкта, продуктивністю підсвідомих процесів та виявленням креативності. Від багатого творчого потенціалу залежить рівень креативної самореалізації та саморозвитку. А як наслідок, і ефективність процесів професійного та життєвого самовизначення. Це якісно нова гармонійна єдність підсвідомого та продуктивно-свідомого в структурі особистості, у їх динамізмі.

Розвинена комунікативність у багатьох випадках виявляється корисною щодо реалізації та підвищення творчого потенціалу особистості, оскільки саме в процесі спілкування набуваються знання й удосконалюються здібності. Отже, міжособистісне спілкування та можливість реалізації творчого потенціалу особистості – поняття, що виражають дуже різні, але тісно пов'язані між собою виявлення людського духу. Так само навіть продукування мовлення має евристичний характер, тобто учасник спілкування не лише ставить мету, але й має самостійно, вільно на свідомому або підсвідомому рівні обирати найбільш оптимальний спосіб її досягнення.

Серед усього різноманіття наукових підходів до процесу спілкування найбільш доцільним є розуміння спілкування як інформаційно-емоційного обміну на особистісному рівні суб'єктів, які володіють свідомістю, самосвідомістю, свободою у виборі цілей та вчинків. Саме в цьому полягає сутність творчої природи спілкування, яке є результатом взаємодії унікальних, непередбачуваних суб'єктів.

Мета статті полягає у з'ясуванні впливу комунікації на процес професійного та життєвого самовизначення креативної особистості. В

умовах, коли освіченість, професіоналізм, компетентність, здатність до творчості є запорукою успішного самовизначення особистості, стають найбільш значущими серед усіх факторів, що визначають економічний, соціальний і духовний прогрес суспільства, абсолютно наявною є необхідність постійної, систематичної роботи щодо вдосконалення комунікативності як педагога, так і учнів, перехід на рівень творчого спілкування, що сприяє розвитку й реалізації творчого потенціалу учнів та є умовою успішного самовизначення і самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Найбільш повноцінне розкриття задатків і талантів особистості можливо лише через виконання суспільно значущої діяльності. При цьому важливим є те, що здійснення такої діяльності обумовлюється не лише зовнішніми факторами (соціумом), а й внутрішніми потребами особистості. За таких умов діяльність особистості трансформується в самодіяльність, а реалізація здібностей в обраній діяльності набуває рис самореалізації. Творча самореалізація особистості дозволяє розширити межі людського потенціалу.

У здійсненні продуктивної діяльності накопичується і реалізується творчий потенціал особистості. Реалізація творчого потенціалу в процесі самовизначення незмінно пов'язана з механізмом внутрішньої активності суб'єкта, продуктивністю підсвідомих процесів і проявом креативності. Творча активність відображає високий рівень соціальної зрілості особистості і є результатом її виховання та самовиховання, навчання і впливу на неї суспільних відносин. Все це переконливо свідчить про те, що для формування творчої активності, особливо молоді, яка тільки вступає у велике життя, виключно важливе значення має створення необхідних умов і передумов, що дозволяють максимально стимулювати прояв і розвиток творчих потенцій особистості. Від багатого творчого потенціалу залежить не лише рівень креативної самореалізації та саморозвитку, але й ефективність процесу професійного і життєвого самовизначення.

Творчий потенціал виявляється досить актуальним у силу того, що особистість сьогодні все більш активно стає суб'єктом міжособистісної комунікації та професійної діяльності, володіє цілим комплексом якостей для досягнення продуктивних результатів своєї праці. Творчий потенціал, за інтегративним підходом Т.Г. Браже, – це сума системи знань, умінь і переконань, на основі яких будується й регулюється діяльність; розвиненого почуття нового, відкритості людини до всього нового; високого ступеню розвитку мислення, його гнучкості, нестереотипності й оригінальності, здатності швидко змінювати прийоми дій відповідно до нових умов діяльності. А розвиток творчого потенціалу в цілому полягає у знаходженні способів розвитку кожного з компонентів і шляхів їх взаємозв'язків.

Творчий потенціал людини є одним із ключових педагогічних понять щодо осмислення особистості як системної цілісності у зв'язку з її

розвитком і найбільш повною реалізацією внутрішніх сутнісних сил. Творчий потенціал – це та енергія, яка може сприяти розвитку природних здібностей, особистісних якостей людини і привести до всебічного здійснення особистістю професійного й життєвого самовизначення. А професійне самовизначення – це сторона загального процесу розвитку особистості, оскільки вибір професії є складним і тривалим, невіддільним від розвитку особистості в цілому; це процес формування особистістю власного ставлення до професійно-трудового середовища та спосіб її самореалізації, складова частина цілісного життєвого самовизначення.

Креативність і креативний потенціал мають загальну тенденцію до самовираження й досягнення відповідності власних можливостей, а мотивація креативної особистості виявляється в тенденції до ризику, яка заснована на бажанні досягнути та перевірити свої граничні можливості, розвинути творчу індивідуальність. Творчий індивідуальний профіль особистості виявляється в креативності: винахідливості, оригінальності, нестереотипності, кмітливості, творчій уяві, дивергентному мисленні, асоціативному сприйнятті, інтуїції, емпатії, культурі почуттів та натхненні; інтегративно-особистісних особливостях: психолого-педагогічному таланті, обдарованості, інтелектуальній ініціативі, самостійності, самокритичності, комунікативних здібностях, імпровізаційно-варіантних творчих особливостях, динамізмі особистості.

Величезну роль у процесі професійного й життєвого самовизначення відіграють комунікативні зв'язки людини. Виходячи з соціальної природи людини, діяльність спілкування є загальною умовою пізнання, вироблення системи цінностей, перетворювальної праці. Поняття «комунікація» часто вживається як синонім поняття «спілкування», хоча вони не завжди тотожні. Думки дослідників розходяться щодо питання, який термін вважати базовою категорією. Комунікація охоплює всі типи процесів взаємодії та взаємозв'язку не лише людей, а й механізмів. А спілкування обов'язково включає в себе інформаційний компонент (комунікативна сторона), взаємодію учасників (інтерактивна сторона) та сприйняття й розуміння (перцептивна сторона). Що стосується педагогічної комунікації, то її найчастіше визначають як систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних та невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин.

Найбільш високим рівнем спілкування визначають творче спілкування, у якому людина розкривається як особистість і досягає справжньої найвищої духовності. Творчість виявляється або в пошуці, або у створенні новітніх форм, способів, стереотипів поведінки та мовленнєвих актів. Творчу комунікацію ми розглядаємо як важливий компонент і умову

ефективного самовизначення особистості тому, що вона є насамперед таким спілкуванням, яке передбачає не просто передавання інформації, не лише чітку взаємодію комунікантів, координацію їх дій, а й найголовніше – саморозвиток і вдосконалення учасників у процесі спілкування. Під час творчого спілкування пробуджується, активізується, реалізується й розвивається творчий потенціал співрозмовників, створюється атмосфера, що сприяє генерації нових ідей, інноваційних пропозицій, варіантів продуктивного вирішення існуючих проблем та конфліктів. Творче спілкування двох вільних і унікальних суб'єктів завжди має цілісний характер і являє собою процес вираження, сприйняття й породження нових ідей, смислів, знань, емоцій, прийомів і способів дій.

У той самий час творче спілкування може розглядатися як прояв творчої позиції особистості, її ставлення до іншого, роботи і самого себе, як реалізація творчого методу й системи творчих прийомів, як наповнення всіх процесів і дій елементами творчості.

Творче спілкування включає повне усвідомлення й володіння ситуацією, гнучке управління своєю активністю, створення середовища і атмосфери творчості, радості, гумору та ігри, потенціювання відносин: розкриття у співрозмовникові і в самому собі нових потенцій і свідоме наповнення відносин новими несподіваними можливостями, активізацію проєктивного мислення, щире і спонтанне вираження свого внутрішнього світу й одночасно активізацію самовираження іншого, забезпечення емоційного резонансу, єдності та гармонії інтересів, думок і дій, а також вільну взаємодію, взаємопроникнення і взаємозбагачення унікальних внутрішніх світів співрозмовників.

Отже, міжособистісні стосунки, що проявляються у спілкуванні, є тією умовою, що або сприяє, або перешкоджає формуванню як загального інтелекту дитини, так і її творчого потенціалу, впливаючи на процес самовизначення.

Таким чином, на перший план висувається питання формування комунікативності, яка розглядається як сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації.

Особлива роль в удосконаленні теорії та практики самовизначення належить творчості, яка сьогодні набуває імперативного характеру і стає не лише умовою розвитку, але й самого виживання. У зв'язку з цим сьогодні особливий інтерес становить виявлення сутнісних механізмів творчого спілкування, яке при подальшому усвідомленні й закріпленні може бути трансформоване в ефективні технології і прийоми.

Однією з провідних умов формування творчих міжособистісних стосунків між педагогом та учнями є створення атмосфери креативної співпраці, коли інтереси та зусилля під час вирішення пізнавальних задач

об'єднуються. У створеній педагогом атмосфері свободи, доброзичливості, довіри, співпереживання, поваги дитина прагне найбільш повно розкрити власні можливості, вирішити більш складні завдання, самореалізуватися, що вкрай необхідно в процесі професійного та життєвого самовизначення.

Ще однією важливою умовою формування творчих міжособистісних відносин та виявлення творчої активності дітей є застосування під час співпраці діалогічних методів, заохочення й навчання дітей проведенню дискусій, суперечок, мозкового штурму, використання КТС, коучингу (система особистісного і професійного розвитку, метод реалізації соціального, особистісного і творчого потенціалу особистості з метою отримання максимально можливого ефективного результату як для окремої людини, так і для соціуму в цілому). Це дозволяє не лише розвивати логічне мислення, а й навчає дітей поводитися коректно по відношенню до опонентів (коректні та некоректні прийоми проведення суперечок), критично, самостійно, нестандартно мислити, набувати вміння відстоювати власну точку зору (мистецтво аргументації, доведення, переконання), не залишати позиції при одночасному зменшенні моменту суб'єктивності, рахуватися з думкою інших, ставати на його точку зору, визнавати власну неправоту, поповнювати свої знання знаннями інших.

Можна зазначити основні принципи творчого спілкування, які сприяють успішному самовизначенню особистості. Це цінність справжньої природи людини, абсолютна й безумовна, повне визнання її універсальної творчої сутності, її права на вільну активність і самостійний вибір, необмеженість можливостей спілкування з іншими, принципи цілісності та діалогічності, ідеальності та проблематичності, варіативності точок зору, а також простоти й точності, емпатійності й об'єктивності, самореалізації, відкритості й довіри.

Педагог цілком спроможний створювати таке середовище, такі умови і непрямо впливати на рівень комунікації та на характер відносин з учнями, на емоційно-мотиваційну сферу дітей, на виявлення їх творчого потенціалу в процесі самовизначення.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, провідною умовою ефективної міжособистісної комунікації є комунікативна компетенція партнерів по спілкуванню, яка демонструє здатність особистості миттєво орієнтуватися та досягати поставлених задач, ураховуючи контекст та підтекст ситуації; це сукупність знань, умінь, навичок особистості, що забезпечують ефективно творче спілкування.

Саме домінувальна позиція креативності в процесі самовизначення та розвитку творчої індивідуальності може змінити особистість, професіонала й суспільство. І чим швидше ми будемо створювати продуктивні умови в освіті, культурі та науці, тим більш динамічним буде розквіт самовираження і самовдосконалення кожної особистості, що має

бути визначальною стратегією не тільки креативної педагогіки, але й суспільства в цілому.

Прагнення до самовизначення має кожна людина, а тому завданням сучасної освіти є пошук таких ресурсів і можливостей, за яких буде забезпечено формування й реалізація всіх потенцій особистості, що являє собою істотний резерв прискорення НТП, потужний засіб розвитку виробництва, науки і культури. А успішним процес самовизначення можна вважати лише в тому випадку, якщо активність особистості призведе до такого взаємовідношення між особистістю й соціумом, за яким буде успішно відбуватися подальший розвиток творчих і моральних сил людини. Провідну роль у цих процесах відіграє розвинена комунікативність і творчий потенціал педагога та учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишнякова Н. Ф. Креативная психопедагогика. Психология творческого обучения. Ч. 1 / Наталья Федоровна Вишнякова. – Минск : НИОРБ «Поли Биг», 1995. – 240 с.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : [навч. посіб.] / Наталія Павлівна Волкова. – К. : ВЦ «Академія». – 256 с.
3. Жуганов А. В. Творческая активность личности : содержание, пути формирования и реализации / А. В. Жуганов. – Ленинград : Наука, 1991. – 143 с.
4. Самореалізація особистості – професійна, творча, соціальна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://help-med.info/2015/04/24/samorealizacija-osobistosti-profesijna-tvorcha/>
5. Творча самореалізація як наукова проблема (Довідник школяра) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lessons.com.ua/tvorcha-samorealizaciya-osobistosti-yak-naukova-problema/2/>
6. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / Ольга Володимирівна Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

РЕЗЮМЕ

Быкова М. Коммуникативные аспекты самоопределения креативной личности.

В статье рассматривается сущность и взаимовлияние понятий самоопределение креативной личности, коммуникативность, творческое общение, творческий потенциал. Анализируются подходы к определениям, структура, условия развития и критерии эффективности реализации этих понятий. Доказывается, что самоопределение личности является управляемым процессом, а неотъемлемую роль в этом процессе играют такие качества, как творческий потенциал и коммуникабельность. Предлагаются механизмы и педагогические условия профессиональной помощи школьникам с целью реализации своих потенциалов, раскрытия способностей и задатков, оказывая таким образом влияние на повышение эффективности процесса самоопределения.

Ключевые слова: профессиональное и жизненное самоопределение, самореализация, креативность, творческий потенциал, саморазвитие, творческое общение, педагогическая коммуникация, коммуникативность, коммуникативная компетенция.

SUMMARY

Bykova M. Communicative aspects of self-determination and creative personality.

The article discusses the nature and interaction of concepts of self-determination of a creative personality, communication skills, creative communication, and creative potential. It analyzes approaches to the definition, structure, development of conditions and performance criteria for implementation of these concepts. The article analyzes the impact of advanced communicative and creative potential revealed on the productivity of the process of self-determination.

It is proved that the maximum efficiency of development of two afore mentioned abilities can be achieved in the process of creative communication, which is understood as the highest level of communication where a person not only reveals his/her potentials and achieves the highest spirituality, but also there is an improvement of the participants.

The principles of creative communication, which are universal are described. It is proved that self-identity is a managed process and an integral role in this process is played by qualities such as creativity and interpersonal skills. The proposed mechanisms and pedagogical conditions of professional formation help students to realize their potentials, disclose abilities and inclinations, making an impact thus increasing the efficiency of the process of self-determination. Among the main conditions the creation of an atmosphere of cooperation and trust, and the use of dialogical methods are put forward. And the main condition of effective interpersonal communication we call communicative competence as an individual's ability to solve tasks in specific situations based on the context and subtext of the situation.

Each person has desire for self-determination, and therefore the task of modern education is the search for such resources and capabilities, which will ensure the formation and realization of all potentialities of the individual, which represents a significant reserve of acceleration of STP, a powerful tool for the development of production, science and culture. A successful process of self-determination can be considered only if the activity of the person would lead to such a relationship between the individual and society, which will be further successful development of creative and moral forces of a person. A leading role in these processes plays well-developed communicative and creative potential of the teacher and students.

Key words: *professional and life self-determination, self-actualization, creativity, creative potential, self-development, creative communication, pedagogical communication, communicative skills, communicative competence.*